

JOHN READER

Şehirler

ÇEVİREN:
FATİNE BAHAR KARLIDAĞ

varlık olarak değil de,⁵ hayat döngüleri ile şehri işlevsel kılan insan nesillerinden kesinlikle beslenen bir şey, dinamik bir birim olarak görülebilir.

Gelişmiş dünyada insanların, şehirleri özünde kötü ya da en iyi ihtimalle gerekli "şer kaynakları" olarak görüp aşağılama eğilimleri var. Şehirler kırsal bölgeyle güçlü bir tezat oluşturuyorlar; şehir kötü, kırsal bölge iyi. Bu karşılık en basitinden neyin "doğal" kabul edildiği, neyin edilmediği çerçevesinde tanımlanabilir. Büyüme potansiyeliyle dolu, bereketli kırsal kesim doğal görünürken, sürekliliği adına yarattığı taleplerle bize devamlı çürüyüşü çağırıştıran şehir ya-pay damgasını yer.

"Doğal" teriminin geniş kesimi insan aktiviteleri sonucu değişmiş olan modern kırsala da tam uymadığını, üstelik çürümenin de doğal bir süreç olduğunu düşünürsek, şehir ne derecede yapaydır? Ne de olsa şehrin her parçası bir zamanlar toprağın bir parçasıydı; Grand Canyon ya da fil pislighinin geçtiği jeofizik ya da biyolojik süreçlerden aşağı kalmayacak süreçlerden geçmiş toprağın.

Hiç kuşkusuz şehir, insanların şuurlu idare ve çabalarıyla kurulmuş olması bakımından farklıdır, ama bu onu neden yapay kılsın? Kimse bir kunduz tümseğini inşa edilmiş bir yapı olmasından dolayı suni ilan etmez. Tabii ki kunduzlar yuvalarını bilinçsiz davranışlarla inşa ederler; her biri hepsinin iyiliği için içgüdüsel olarak çalışır, fakat şehirlerini kurarken, yaşarlarken ve ona bakarlarken insanlardan beklenen karmaşık işbirlikçi tutumun da aynı derecede içgüdüsel, aynı şekilde bütünün iyiliğine yönelik; ki bu durumda medeniyetin ilerlemesine hizmet amacıyla olmadığını kim söyleyebilir?

Şurası açık ki, insani meselelerde şehrin bütünleyici rolü caddelerden ve binalardan çok daha derinlere, bizi biz yapan bilinçli ve bilinçdışı farkındalığımıza dek inmektedir. Winston Churchill'den bir alıntı yaparsak: "Şehirlerimize biz şekil veriyoruz, ardından onlar bizi şekillendirir."⁶

5 Yoffe ve Cowgill, 1988, s. 2.

6 VanAce, 1990, s. 4. Churchill'den yapılan alıntı: "Şehirlerimize biz şekil veriyoruz, ardından onlar bizi şekillendirir."

2

NASIL BAŞLADI?

İlk şehirlerin, yoğunlaşan tarımsal uygulamalar sayesinde zanaatkarları ve diğer uzmanları tarlada çalışmaktan kurtaracak miktarda ihtiyaç fazlası üretebilen kırsal topluluklardan geliştiği söylenir. Fakat bunun tersi de mümkün. Kayda değer bulgular, şehirlerin gelişiminin tarım üretimindeki artışın önünde gittiğini, hatta buna ilham kaynağı olduğunu göstermektedir.

Şehirlerin modern hayata böylesine egemen olmaları bize şunu düşündürür: Şehirler ve bannırdıkları uygarlıklar zaten kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaklardı. Başka türlü olması mümkün değildi. Acaba gerçekten de öyle midir? Tanımın ve hayvanların evcilleştirilmesinin, insanların bir yerde başka koşullarda kalabileceklerinden daha uzun süre kalmalarına imkân ve sebep yarattığı doğrudur, fakat bu, şehirlerin ve medeniyetin dünyanın birbirinden bu denli uzak altı yerinde Mezopotamya, Hindistan, Mısır, Çin, Orta Amerika ve Peru'da ortaya çıkmış olmasını açıklamaya yeter mi? Şehir oluşumları her bölgede kendiliğindendir, hiçbir şehir diğeriyle temas sonucu kurulmamıştır fakat kuruluş tarihleri geniş bir zamana yayılmıştır. Mezopotamya ve Indus Vadisi medeniyetlerinin en eski şehirleri yaklaşık 6000 yıl öncesine dayanır. Mısır'daysa şehirler biraz daha geç görülmeye başlanmıştır. Şimdiye dek bilinen en eski Çin şehri (merkez Hunan bölgesinde Sarı Nehir güneyindeki Her-li-t'on) yaklaşık 4500 yıl öncesine işaret ederken,¹ Orta ve Güney Amerika'daki şehirler bin yıl daha yenidir. Her bölgede, kurulan her şehir yeni bir medeniyet demektir, sanki birtakım önkoşullar sağlanınca bir şehir ve bir medeniyetin ortaya çıkması kaçınılmaz oluyordu. O önkoşullar nelerdi ve şehirlerin gelişiminin ardında nasıl bir itici güç vardı?

1 Chang, 1988, s. 309, alıntı: Modelski, 1997.

Geleneksel cevap bundan tarım ve savaşın sorumlu olduğu yolundadır. Kuru ram basittir: Çiftçilik geçerli bir hayat tarzı haline gelip de insanlar yerleşik topluluklar halinde yaşamaya başlayınca, doğal olarak bazıları diğerlerine oranla daha çok zenginleşmiştir. Başarılı çiftçiler bir araya gelerek tehdit potansiyeli arz eden komşularına karşı savunma amaçlı birimler oluşturmuşlar; sonuç olarak da yeni toplumsal örgütlenmeler doğmuştur. Aralarından, toplumu idareye ve yeni şehirler kurdurmaya yetkin firavunlar ve krallara dönüşecek olan güçlü liderler çıkmıştır.

Karmaşık toplumların ve şehirlerin bu şekilde, korkunun bir ürünü olarak doğduğu kanısını benimseyen uzmanlar, dünyanın her yerindeki² ilk medeniyetlerin hepsinde savaş izlerine rastlandığına işaret etmişlerdir. Şöyle ki, her birinin generalleri ve daimi orduları vardı; savaşçılar, toplumsal hiyerarşide her zaman en önemli konumdaydılar; savaş sanata konu olmuş, mimari üslubu etkilemişti; yazının geliştiği yerlerde savaş sanatı gözde konulardandı.

Savaşların şehir ve medeniyet gelişimi ardındaki itici güç olduğu görüşüne başlıca örnek olarak Latin Amerika gösteriliyordu. Savaş izleri örneğin Maya, Aztek ve İnka yerleşimlerinde özellikle bolcaydı, ama buralar çok da eski sayılmazdı. Sonra arkeologlar Peru sahilindeki Casma'da 3500 yıl öncesine ait bir yerleşim ortaya çıkardılar ki, burada savaş izleri tüyler ürperticiydi. Duvar oymaları, kafaları kopartılmış ve parçalara ayrılmış düşman cesetlerinin başında duran savaşçılar gösteriyordu; eller ve ayaklar kesilip koparılmış, gözler ve ağızlardan kan fışkıyordu.

Haliyle, savaşın Güney Amerika'nın eski toplumlarının temel özelliği olduğu Casma'dan edinilen bulgular sayesinde doğrulanıyordu. Görünen o ki, bu da savaşın her yerde şehir ve medeniyet gelişimini tetiklediği savını doğurdu. Fakat bu görüş geçerliliğini uzun süre koruyamadı. Casma verilerinin yayınlanması³ üzerinden çok zaman geçmeden ve varsayımlar dünya çapında tanınmasının şımına ermeden, Casma'dan bir günlük sürüş mesafesinden daha yakın bir bölgede çalışan arkeologlar, bin yıldan daha gerilere dayanan ve hiçbir savaş izi barındırmayan geniş bir kent merkezini gün ışığına çıkardılar.⁴

Yeni yerleşim Caral olarak bilinen bir yöredeydi ve kazı tabanında bulunan sazdan dokunmuş çıkınların radyokarbon tetkikinden çıkan tarih, insanların orada yaklaşık 4600 yıl önce yaşamaya başladıklarını gösteriyordu. En yoğun nüfuslu döneminde Caral 65 hektardan (Manhattan'da otuz altı blokun alanına

denk⁵) biraz daha geniş bir alan kaplamaktaydı ve muazzam bir açık alanın etrafına dizilmiş altı adet geniş, yüksekçe platform içeren bir merkez bölgeden kontrol ediliyordu. Altı platformun tamamı da bir ya da iki seferde inşa edilmiş benziyordu ki, bu da detaylı planlama, merkezi karar alma ve kayda değer ölçüde emek gücünü harekete geçirme yönünde ender rastlanacak bir kapasitenin işaretiydi. En büyük platform olan "Büyük Piramit", -binlerce yıl erozyon keserine maruz kaldıktan sonra- şimdi bile hâlâ ayakta, dört katlı bir bina yüksekliğinde ve futbol sahası genişliğinde bir alanı kaplamaktadır.⁶

Yüksettilerin üzerinde odalar, avlular, merdivenler ve diğer yapılar yer alıyor, bu da onların idari amaçla kullanıldığını düşündürüyordu. Üç adet alçak, daire biçimindeki meydana ise büyük törenlerin düzenlendiğini kanıtlıyordu. Yüksek sınıfların görkemli taş duvarlı malikâneleri ve diğerlerinin daha mütevazı kerpiç evleri gibi değişik tarz ve nitelikteki evler, Caral'da belirgin bir toplumsal sınıf ayrımı olduğunu gösteriyordu. Supe nehrinden beslenen kanallarla sulanan bahçelerde, aralarında sukabağı ve fasulyenin olduğu çeşitli tahıllar yetiştiriliyordu, bol miktarda pamuk üretilmesine dair işaretler de mevcuttu, hem giyim ihtiyacını karşılamak hem de öyle sanılıyor ki, 23 km mesafedeki kıyı yerleşimlerinde balık karşılığında değiş tokuş etmek amacıyla. Balıkçıların ağları için pamuğa, çiftçilerin ise proteine ihtiyaçları vardı. Caral'da bulunan sardalye ve hamsi kılıçları yığınları, topluluğun temel besin kaynağının balık olduğunu düşündürüyordu.

Caral'ın büyük ve karmaşık bir topluma ev sahipliği yaptığına kuşku yok. Hatta orada icat edilen siyasi, sosyal ve dini tören sistemleri muhtemelen, yaklaşık 4000 yıl sonra Andları yönetecek olan İnka medeniyetinin temellerini atmıştır. Amerika Kıtası'nda bilinen en eski kent merkezi burasıdır, bu kadar geniş ve eski başka bir yerleşim yoktur. O zaman Caral, medeniyetin temel taşıydı. Fakat, gelişiminin savaşlar tarafından tetiklendiğine dair bir veri yoktur. Bilakis! Bulunan kolye ve vücut boyaları kişisel süsleme düşünlüğü, akbaba kemiklerinden incelleme oyulmuş flütler müzik ve şarkılara değer verildiğini akla getirirken (koka bitkisi kalıntıları uyarıcı kullanımına işaret ediyor), Caral toplumunun savaşçı bir toplum olduğuna dair hiçbir belirti yok. Silah yok -taştan bir sopa bile-, istihkâm yok, sur yok, savaş ve zafere dair kanlı betimlemeler yok... Güney Amerika'da, medeniyetin başlangıcında Caral halkı bin yıl boyunca savaş nedir bilmemişti.

Caral, Homo Sapiens'in milyonlarca yıllık evrimini geçirdiği Afrika'dan uzak bir göç noktasıdır. Yaklaşık 100 bin yıl öncesine kadar türümüz sadece Afrika'da

2 Jonathan Haas, 'Caral'ın kayıp piramitleri' adlı BBC TV programında röportajı oldu, *Horizon*

31 Ocak 2002.

3 Pozorski, 1987.

4 Solis, Haas ve Creamer.

yaşıyordu. Sonra az sayıda insan, aynı familyadan gelen, yine Afrika'da evrim geçirdikten ve kıtadan göç ettikten sonra yok olan Homo Erectus ve Homo Neandertalensis'in izinde, Süveyş kıstağı üzerinden Afrika'yı terk etti. Fakat, atalarımızın yazgısı hayatta kalmaktı. Nesilden nesile bu öncü nüfuslar katlanarak çoğaldı ve yerkürenin sunduğu tüm elverişli ortamlara yayıldılar. Gelişimleri, insanlığın dünyadaki bu uzun yolculuğu sırasında kamp kurdukları veya bir süreliğine yerleştikleri bölgelerde bulunan fosiller yoluyla takip ediliyor. Fosillerden elde edilen veriler, Akdeniz havzasının etrafını dolandıktan sonra göçmenlerin neslinden gelen grupların 40000 yıl evvel Avrupa'da yerleşik duruma geçtiklerini; diğerlerinin 30000 yıl önce Çin'de bulunduklarını ve bazıların 15000 yıl kadar önce deniz seviyesinin düşük olduğu sıralarda Bering Boğazı'nı geçtiğini göstermekte.

Göçmenler Kuzey Amerika'ya yerleştikten sonra düzenli olarak kıyı şeridi boyunca güneye inmiş ve 12000 yıl önce Güney Amerika'nın uç bölgesine varmışlardır. Başlangıçta Amerika'daki popülasyonlar küçük ve dağınıktı; Caral'ı özellikle öne çıkaran sebep de budur; zira uygun koşullarda insan nüfusunun nasıl seri bir artış göstererek bir kent merkezi kurabileceğini bize gösterir.

Bu arada, Afrika'dan göçmenlerin torunları binlerce kuşak boyunca Ortadoğu ve Akdeniz civarında yaşamışlardır. Ortadoğu'da 90000 yıldan daha eski fosiller bulunmuştur. Bu kadar uzun bir yerleşim dönemi, bu bölgedeki insanların çevresel koşullardan faydalanma konusunda Güney Amerika'daki akrabalarına göre daha derin bir deneyim edindiklerini gösterir. Her iki topluluk da aynı genetik miras ve insan soyuna has eğilimlerle donatılmıştı, ama Güney Amerika'dakilerin bundan faydalanacak deneyim süreçleri daha kısaydı; ki bu da Mezopotamya şehirlerini kuran insanlar şiiir yazarken Caral halkının neden çömlek icadı arifesinde olduğunu açıklayabilir.

Caral, Güney Amerika arkeolojisinin seramik icat edilmeden önceki dönemine ait. Kıtanın en eski seramik işi 3750 yıl öncesinden kalmazdır, bu da insanlığın Caral'a ilk yerleşmesinin yaklaşık bin yıl sonrasında kabul eder.⁷ Carallıların kaplar olmadan gayet iyi idare ettikleri açık; ihtiyaçlarına uygun saz, pamuk, tahta, deri, kemik ve taşı bulmuş olmaları, fakat çömleğin ortaya çıkışı yine de her zaman, her yerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çanaklar sayesinde insanlar el altında daha çok su bulundurabilmiş, hasattan kalan tahılları daha güvenli depolayabilmiş ve gıdalarını damak zevkine daha uygun hale getirmek ya da muhafaza etmek amacıyla pişirebilmişlerdir. Daha da önemlisi, çanaklar kadınların anne sütünün yerini alabilecek besinler kaynatarak çocuklarını daha

erken süttten kesmelerini sağlamıştır. Bu da, doğum aralıklarını kısaltarak nüfus artmasına yol açmıştır. Çömlek yapımı böylelikle, şehir ve medeniyetin de gelişimine hayati bir işaret olarak, nüfus artış oranının hızlanmasına önemli katkı sağlamış görünüyor.⁸

Herhangi bir arkeolojik sitede çömlek bulunması, kullanıcılarının olasılıkla yerleşik hayat sürdüktlerine işaret eder; bölgeye daimi olarak yerleşmeseler de, en azından uzun bir süre kaldıklarını gösterir (göçebe avcı toplayıcı topluluklarının yanlarında yüklü miktarda çanak çömlek taşımayacaklarını takdir edersiniz). Çömleğin şehirlerin kurulması ile böyle bir ilişkisi vardır. Caral'dan edinilen bulguların da gösterdiği gibi, bir önkoşul değilse de yakından ilişkilidir. Lewis Mumford'un *The City in History*'de [Tarihte Kent] belirttiği gibi, çömlekçi tekeri, insanlığın tamamen avcı toplayıcı olduğu kutsal hayatından, şehrin ilk kez insan varlığının baskın yönü haline geldiği aşamaya geçişte en önemli faktördü.

Mumford, literatürde kentsel devrim olarak geçen hadisenin temel gerekleri olan gelişmeler ve teknolojik icatlar arasında çömlekçi tekerinin yanı sıra dokuma tezgâhı, yelkenli, metal işçiliği, soyut matematik, astronomik gözlem, takvim, yazı, saban ve tohumculuğu da sayar. Bunların arasında saban ve tohumculuk açık arayla önde gider; zira topluluk, saklanabilir yiyecek fazlası olmadan, kent devrimini tamamlayacak diğer etkinlikler üzerinde tam zamanlı çalışan uzmanlarını besleyemezdi.

Üretim fazlası olarak değerlendirilebilecek miktarlarda tahıl üreten ve böylece aktif biçimde kendileri için gıda üretmeyen bireylerine bakabilen toplumlara dair en eski kanıt, bugünkü Irak'ta, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan alüvyonlu ovada bulunmuştur. Kanıtlar 6000 yıldan daha eskidir ve Mezopotamya'nın güneyinde, eskilerce Sümer olarak bilinen bölgeden oldukları kesinliğe kavuşmuştur.

Konu hakkındaki popüler yazın ve akademik literatürün dayandığı geleneksel görüş,⁹ Sümer'in verimli topraklarında tohumculuğun gelişmesi ve sabanın icadının üretim fazlasına, dolayısıyla da nüfusun hızla artmasına yol açtığı ve köy toplumlarının birleşerek şehirler kurmalarına sebep olduğu yönündedir. Bu görüşe göre, dünyanın en eski şehirlerinin kurulma nedeni, çiftçilerin kendileri için gerek duyduklarından daha fazla üretecek bir yol bulmalarıdır. Yine aynı bulgulara dayanan, ama neden-sonuç ilişkisini tersine çeviren bir alternatif yaklaşım da vardır; buna göre önce şehirler kurulmuş, şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere de tarım teknolojisi gelişmiştir.

8 Haaland, 1992, s. 48.

9 Bkz. diğerleri ile beraber, Maisels, 1990.

7 Solis, Haas ve Creamer, 2001, s. 723.

Önce şehirlerin kurulduğu görüşü literatürde de yer alıyor, ne kadar sağlam biçimde ifade edilmiş olsa da karşıt görüşe oranla fazla ağırlığı yok.¹⁰ Daha çok bilinmeyi ve değerlendirilmeyi hak eden bir görüş. Anahtar kelime ise "çömlekçilik"tir.

Sümer'de 7000 yıl önce, bir şehrin temelini el değmemiş kumlar üzerine atan insanlar, masrapalar, yuvarlak ve oval tabaklar, kâseler, ibrikli kaplar, irili ufaklı kavanozlar, kupalar, ince kaplar ve ağır pişirme gereçlerinden oluşan ve çeşitlilik arz eden toprak kaplar kullanıyorlardı. Bazı parçalar ince işçilik ürünüydü ve zarif bir şekilde serbestçe kondukları nokta ve çiziklerden, karmaşık geometrik düzende yerleştirilmiş çarpılara, insan ve hayvan benzeri figürlere varan şekillerle süslenmişti.¹¹

Aslında Mezopotamya'nın en eski daimi yerleşim bölgelerinde o kadar çok çömlek yapılmış ve bunlar kullanım amacı, şekil ve süslemelerine göre o kadar standartize edilmişti ki neredeyse endüstriyel ölçekte bir üretim söz konusudur.¹² Burada, çok hünerli ustalar iş başındaydı,¹³ ama hünerleri bu mahalde, *in situ* gelişmemişti. Bundan emin olabiliriz, çünkü üst katmanlara çıkıldıkça, daha erken zamanlarda kaba metotların uygulandığına, bunların zamanla ve pratikçe mükemmelleştiklerine dair bir işarete rastlanamamıştır. Demek ki çömlekçilik Sümer'e en gelişkin evresinde, rüştünü ispat etmiş olarak varmıştı. Temel beceri başka bir yerde gelişmiş olmalı ama tam nerede? En muhtemel kaynak kuzey yönünü gösteriyor ve gerçekten de Fırat ve Dicle nehir yataklarının yukarı kesimlerindeki kazı alanlarında aynı ölçüde rafine, fakat çok daha eski çömlek işleri bulunmuştur.

Daha da kuzeyde, tarımın geliştiği Mezopotamya ovasının batı ucuna vardığımızda bir yerleşimle karşılaşırız: burası Sümer'in ya da Mezopotamya'nın daha kuzeyindeki yerleşimlerden daha eskidir ve en alt katmanlarında çömlekçiliğin ilk ürünleri, yukarı çıktıkça giderek daha sofistike ürünler bulunmuştur. Çömlekçilik zanaatının başlangıç döneminden Sümer'de görülen gelişkin hünere kadar olan gelişimi burada takip edilebilir. En erken örnekler, aynı dönemde kullanılmakta olan tahtadan oyulmuş kutuların mükemmel bir taklidi olan kaba, kutu benzeri kaplardan ibarettir.¹⁴ En gelişkin örnekler ise işli kaplar ve süs eşyalarıdır.

Bu malzemenin bulunduğu yerleşimin adı Çatalhöyük'tür. Türkiye'nin gü-

neyinde, Akdeniz kıyılarında yaklaşık 100 km içeride, deniz seviyesinin 1,000 m üzerinde bulunmaktadırlar. En eski katmanları 9000 yıldan öncesine ait olup zamanında site en az 2,000 büyük aileye ev sahipliği yapmıştır.¹⁵ Toplam 12 hektar büyüklüğünde bir alana gelişigüzel yayılmış, birbirine bitişik tuğla evlerde iç içe yaşayan 10.000 kadar insan.¹⁶ 1958 yılında siteyi keşfeden İngiliz arkeolog James Mellaart, 1960'ların başında bölgede yürüttüğü kazı çalışmaları hakkında bilgi verirken şöyle demişti: "Çatalhöyük, ... kent hayatının gelişiminde insanın verdiği ilk eserler arasında yer alır. 6000'den evvel Çatalhöyük, kayda değer türden bir kasaba, hatta bir şehirdi."¹⁷

Çatalhöyük için hâlâ dünyanın ilk şehri denilir,¹⁸ fakat yeniden yapılan kazılardan edinilen sonuç, buranın bir şehirden ya da kasabadan çok fazlaca büyümüş bir köy olduğuna işaret ediyor, pek çok modern kent merkezi daha az nüfusa sahip olsa da... Mesele şu ki, arkeologlar ve tarihçilerin yaklaşımlarında bir kasabayı şehirden ayıracak en önemli göstergenin büyüklükle hiç ilgisi yoktur; asıl önemli olan topluluk içindeki sosyal ve ekonomik farklılaşmadır. Tam zamanlı zanaatkâr, tüccar, din adamı ve memur olarak çalışmak üzere topraktan kopanların yaşadıkları yerler şehir, çoğunlukla çiftçilerin yerleşmiş olduğu yerler ise köydür. Genellikle "kasaba ya da şehri tanımlamaya yönelik temel özellik, buralarda çiftçilerin yaşamıyor olması"¹⁹ iken, köylerde sadece çiftçiler yaşar.

Çatalhöyük'te kırsal bir iç bölgenin üretim fazlasıyla yaşayan zanaatkâr, tüccar, din adamı, kamu görevlisi gibi tam zamanlı çalışanlar bulunduğu dair veri yok. Her aile kendi yiyeceğini üretiyor ve çanğını (ve diğer gereçlerini) gerektiği şekilde yapıyordu. Tapınak ya da toplu etkinlikler için kullanıldığı düşünülebilecek kamu binaları yoktu, bunun yerine her ev yetkin bir birimdi ve iki ila dört evden oluşan gruplar bir tapınağı paylaşıyordu.²⁰ Çatalhöyük toplumunun yetki sahibi kişilerce yönetilen aşağı ve yukarı sınıflardan oluşan hiyerarşik bir yapıda olduğuna dair bir veri de yoktu. Tersine topluluk tamamen dört ya da beş evlik kümelerde bir araya toplanmış, günlük etkinliklerini az çok özerk biçimde yürüten geniş ailelerden oluşuyordu.²¹ Sonuçta Çatalhöyük'teki toplumsal ve ekonomik düzenlemeler kayda değer derecede homojen ve eşitlikçiydi.

Demek ki Çatalhöyük bir tür melez yapıdaydı: bir kasaba olabilecek derecede büyük, bir şehir olmaya yetecek tüm malzemelere sahip, fakat toplumsal

15 Ian Hodder, alıntı: Balter, s. 1443.

16 Mellaart, 1967, s. 30.

17 *A.g.e.*, s. 15.

18 Shane ve Küçük, 1998

19 Mark Potts, alıntı: Balter, 1998, s. 1443.

20 Mellaart, 1967, s. 80.

21 Balter, 1998, s. 1443.

10 Burada görüldüğü haliyle senaryo, pek çok yazının fikirlerinden yola çıkar, en çok da Childe'in, 1950; Soja'nın, 2000; ve Jacobs'un, 1970.

11 Leick, 2001, s. 6, 9-10.

12 Van de Mieroop, 1997, s. 177.

13 Nissen, 1988, s. 45, Van de Mieroop'ta geçmekte, 1997, s. 177.

14 Mellaart, 1967, s. 216.

organizasyonu ve özellikleri itibarıyla bir köy. Ve, etkileyici olan şu ki, 7700 yıl öncesine kadar, yaklaşık 100 yıl süre ile az çok aynı yoğunlukta ve aralıksız süren göç, yerleşim terk edilip birkaç yüz metre kadar ileride yeni bir yerleşim kurulana kadar korundu (bu terk edişin görünürde bir sebebi yoktu – şiddet ya da kasıtlı bir yıkım belirtisi bulunmamakta). Yeni yerleşim de görünür bir sebep olmaksızın terk edilene kadar, en az 700 yıl devamlı kullanıldı.

Bununla beraber Çatalhöyük'ün tarihindeki sırlar, açığa çıkardıklarının önemi geride bırakacak gibi değil. Görünen o ki, öncelikle insanlığın varlık sürecinin çoğunluğunda kendini idame ettirdiği avcı toplayıcı göçebe hayattan, kentlerin ve medeniyetin şekillendirici teması olacak yerleşik hayata geçişini belgelemekte. İkinci olarak, insanların Çatalhöyük'te nasıl yaşadıklarını anlamak için girişilen 25 yıllık zahmetli bir kazı programının ve de modern bilim ve en yeni teknolojinin titizliğiyle uygulanan multi-disipliner bir araştırmanın konusu.²² Böylelikle Çatalhöyük yerleşik hayatın ve şehirlerin başlangıcını çevreleyen gizeme bir ışık tutmakta.

Çatalhöyük'ün en ilginç özelliği ailelerin birbirlerine son derece yakın yaşamalarıydı. 9000 yıl önce bataklık ovanın ötesinden gelen ziyaretçi, bitişik evlerin uzayıp giden bir cephe oluşturan boş dikdörtgen duvarları ile karşılaşmıştı. Çatalhöyük'ün içlerine varan giriş yolları veya bir kerpiç evi komşusununkinden ayıran sokaklar ve geçitler yoktu. Hakikaten, aralarındaki birkaç avlu dışında evler o kadar yakın istiflenmişti ki, içlerine girmek çatıda açılan delikten sarıtılan bir merdivenle mümkündü (delik aynı zamanda aşağı odadaki ocakta pişen yemeğin dumanı için havalandırma deliği görevi de görmekteydi). Bununla beraber her evin kendi duvarları vardı. Komşu ile duvar paylaşılan- toplu duvarlardan- paylaşılan ev sayısı çok azdı. Her aileye kendi kullanım, bakım ve onarım döngüsünü izleme imkânı verdiği dikkate alınırsa, bu aynı duvarların Çatalhöyük'te insan hayatını yönlendiren kuvvetli bir sahiyet ve bağımsızlık duygusunun varlığına işaret eder.

Görünüşe göre evler, yaklaşık yüz yıl boyunca düzenli olarak sıvanır ve tamir gördürdü; ardından yıkılıp zemini itina ile doldurulur ve seviyesi dengelenir ve tam üzerine az çok aynı kat planına bağlı kalarak yeni bir ev inşa edilirdi (ki bu da toplu duvar paylaşımının imkân vermeyeceği bir durumdur). Evlerin üst üste inşa edildiği bin yıl süresince, Çatalhöyük'ün yüksekliği 20 m'yi bulmuştur, ki bu da günümüzde altı katlı bir binanın yüksekliğidir.

Çatalhöyük Anadolu Ovasında yüzyıllar boyunca yükselirken, sakinleri ar-

tık göçebe avcı-toplayıcı değillerdi, ama henüz tam anlamıyla çiftçi de değillerdi. Aslında ikinin ortası bir hayat sürüyorlar, ortamın sunduğu olanaklardan bol bol faydalanıyorlardı. Yerleşimin etrafını çevreleyen orman ve bataklık ova, örneğin bol avlak ve yabani yiyecek dolu bir avcı-toplayıcı cennetiydi, fakat çiftçilik ve ehiyeleşmiş hayvan besiciliği için de elverişliydi. Çatalhöyük sakinleri bu iki imkândan da en iyi şekilde faydalanıyorlardı. Kazı alanında evcilleştirilmiş koyun ve keçi kemiklerinin yanı sıra geyik, ceylan, kurt ve leopar, yabanözü ve yabandomuzların kemikleri bulundu. Benzer şekilde yerleşimcilerin düzenli olarak yumru kök, rizom, çimen, baklagil, burçak, çitembik, meşe palamudu ve şamfistüğü gibi yenilebilir yabani bitkileri topladığına dair pek çok bulguya rastlanmıştır; ayrıca bezelye ve mercimek ürünlerine, arpa, einkorn ve emmer buğdayı yetiştirdiklerine dair de kanıt mevcut (fakat değirmen taşı yok, bu da ekmek yapımı için gerekli teknolojinin henüz gelişmemiş olduğunu gösteriyor).

Çatalhöyük yerleşimcilerinin uyguladığı karma yiyecek stratejisinin faydaları tartışılmaz. Ne tamamen avcı-toplayıcı hayatına güvenmiş, ne de bu hayattan çiftçilik uğruna kopmuşlardı. Her iki imkândan da faydalandılar. Böylesi tekünün sunabileceğinden daha güvenliyd. Henüz Çatalhöyük'te yerleşim başlamadan çok uzun zaman evvel insanlar karma yöntemleri kullanmaktaydı ve toplayıcılık doğal olarak çoğunlukla bitkisel yiyecek üretimini destekleyen bir anlayışı doğurmuştu. Örneğin, Güney Afrika'da insanlar 70000 yıl önce²³, yenilebilir rizomların gelişimini hızlandırmak için bitki örtüsünü özellikle yakıyorlardı; California'nın doğu kesimlerinde ise Payute yerlilerinin düzenli olarak nehirleri set çekerek, çoban sarımsağı, yabani sümbül ve diğer yenilir köklerin yetiştirdiği bataklık araziler elde ettikleri gayet iyi bilinir.²⁴

Benzer uygulamalar Çatalhöyük yerleşiminden evvel de gerçekleşmiş olmalıdır fakat burada geçmişten ani bir kopuşa yol açtılar. Çatalhöyük'te çok sayıda insan, aynı yerleşimde, aynı evlerde bir arada yaşamaya başladı. Neden? Makul bir açıklaması yok. Güney Amerika'da, Caral'da olduğu gibi Çatalhöyük'te de bu gelişmeyi savaşın tetiklediğini akla getirecek bir şey yok. Çevresel koşulların sunduğu zengin potansiyelin, Çatalhöyük'te üst üste yerleşmiş binlerce insanın kullanımından daha rahat olacağı da bir gerçek. Yiyecek arzından nüksünce kullanmanın daha rahat olacağı da bir gerçek. Yiyecek arzından görünürde bir çıkar sağlamayan ve bir güvenlik ihtiyacı içinde de olmayan insanların zihin yapısı ve dünya görüşlerinin, göçebe avcı-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçiş sırasında nasıl yapıldığına dair ipucu, belki de evlerine

23 Deacon, 1998, s. 557-8

24 Pringle, 1998.

tavandaki bir delikten içeri girecek derecede yakın yaşayan insanların birbirlerinden farklılığında yatıyordu.

Bazı yetkililere göre, göçebe avcı-toplayıcı hayat tarzından, giderek ürün yetiştirme ve ehlileşmiş hayvanlara bakmaya dayalı hale gelen bir hayata geçiş o kadar derin etkiler yarattı ki, psikolojik bir değişimi de beraberinde getirdi; hayat görüşünde radikal bir değişimi. Anlatılmaya çalışılan şey şu ki, insanların çevrelerinden daha amaçlı ve seçici şekillerde faydalanmaya başladıklarını da çevrelerine bakışları da değişti. Doğanın kutsallığına dair temel inançlarını, hayatlarının geçirdiği ekonomik dönüşüm etkisiyle önce sorgulamaya başladı, ardından çevre ile kurulan yeni ilişkilere uyacak biçimde yeniden yapılandırıldı. Bu, yiyecek temin yöntemlerinde gerçekleşen değişimin (tarım devrimi), inanç sistemlerinde, sembolizmde ve ritüellerdeki değişim (kültürel devrim) eşliğinde oluştuğunu düşündürüyor. Çatalhöyük bu görüşün birincil bulgularına bir kaynak konumundadır.²⁵

Sembolizmin Çatalhöyük'teki hayatın tanımlayıcı öğesi olduğu, sitede toptan çıkarılan (kil ve mavi kireç taşıdan yapılmış küçük heykelticiklerden, genişliği iki metreyi aşan duvar resimlerinden çeşitlilik gösteren) çarpıcı sanat eserlerinden belli; içlerinden çoğu dini çağrışımlar içeren sembolik tarzlarda olduğundan yoruma da açık.

Mağara ve kaya sığınaklarındaki resimler, insanların göçebe avcı-toplayıcı hayattan uzaklaşıp tarıma dayalı hayata geçtiği dönemden çok öncesinden kalma, inceliğin sınırlarını zorlamış eski sanat eserleridir – Güney Afrika'da San Bushmen'in eserini ve Fransa'da Lascaux mağarasındaki avcılarının yaptıkları dev duvar resimlerini akla getirirler. Fakat Çatalhöyük'teki dekoratif sanatlar resmin tamamına beklenmedik bir teknik ve algı boyutu katmıştır. Başka yerlerde rastlanandan çok daha geniş bir renk yelpazesi kullanılmışlar, pigmentleri çoğunlukla minerallerden elde etmişlerdir: demir oksitten kırmızı, kahtverengi, pembe, turuncu, sarı ve cila; bakır cevherinden canlı mavi ve yeşiller; civa oksidinden çok koyu kırmızılar; manganezden leylak ve mor; galenden de gri. Güzelce dövülmüş mikta ise, parlaklık kazandırmak için en azından bir kere boyaya eklenmiştir.²⁶

Boya kullanımı Çatalhöyük'ün, yerleşimin her köşesinde, gelişimin bütün evrelerinde görülen bir özelliği. James Mellaart, Çatalhöyük halkının imkân bulduğu her an her şeyi boyadığını, boyayı sadece duvarlara değil, siva rölyeflere, kil heykelticiklere, kemiklere, tahtaya, sepetlere; çanaklara uyguladıklarını be-

lirtmişti. Kumaşların renklendirildiğini öne sürmüştü ve insanların yüzlerini ve vücutlarını da boyadıklarına inanıyordu. Bir küçük kaşık, çatal ve paletten oluşan kozmetik takımları bulundu; ayrıca kırmızı toprak boyası ile dolu kabuklar. Bu parçaların yanı sıra yüzük, bilezik, broş, boncuk kolyeler, muskalar, kolye ve bilezik uçlarından oluşan bir miktar mücevher, Çatalhöyük'te kişisel süslerle düşkünlüğün bir teyidi.²⁷ Bunun ötesinde, insanların nasıl göründüklerini bilme isteklerine dair de kanıt mevcut. Birkaç ayna bulundu – obsidyen denen siyah volkanik cam plakaları düz yontulmuş ve üzerinde yüzünüz görünür hale gelene dek cilalanmış.

Aynalar, yukarıda değinilen kültürel devrimin ikna edici belirtileri. İnsanlık tarihinde ilk defa burada dünyanın hem net, kesin, hem de defalarca tekrarlanabilir yansımaları yakalanmış insanların izi var. Afrika ve Fransa'daki mağara ve kaya sığınaklarında bulunan resimler –kayda değer yaratıcı yetenek ve teknik beceriye işaret etseler de– asla gerçek dünyanın kesin betimlemeleri olmayan; bundan çok, pratiği aşarak ruhani boyutları çağrıştırmak üzere çizilmiş resimlerdi. Çatalhöyük bu gelenekten kopmuştu. Sadece aynaları ile değil, duvar resimleriyle de. Höyüğün en aşağı seviyelerindeki bir odada, 8000 yıl öncesinden de eskiye ait, başlıca tüm sanat tarihi ders kitaplarının (ve ayrıca Guinness Rekorder kitabının), bir peyzaj içindeki insan varlığını gösteren bilinen ilk resim olarak nitelendiği bir resim bulunmuştu.

Bu eşsiz fresk, kentsel bir çevrede kişisel mekâna dair beliren bir farkındalığın göz alıcı bir ifadesi.²⁸ Ön planda, Çatalhöyük'ün, etkileyici detaylara rağmen soyut bir algıyı temsil eden, şehrin taraçalarında yükselen yaklaşık yetmiş beş tane, ayrı dikkörtgen evin zemin planını gösteren bir haritası mevcut. Geri plan-da görülen ikiz tepelerse yanığıya yer bırakmayacak biçimde Çatalhöyük'ün 120 km doğusunda bir volkan olan Hasan Dağı'na ait. Volkanik dağ parlak kırmızı tonlarına boyanmış; tepelerin üzerinde asılı bir duman ve kül bulutuyla eteklerinden aşağıya akkor halinde volkanik bombalar yuvarlanırken resmedilmiş.²⁹

Çatalhöyük'te yaşayan zanaatkâr ve kadınların aynalarını, bıçaklarını, ok uçlarını ve diğer araç gereçlerini yaptıkları obsidyenin volkanların yakınından toplandığı kesin, ve arka planında patlayan volkanla bu Çatalhöyük resminin, bir şehirle onu çevreleyen coğrafyanın dünyada bilinen en eski resmi olmakla kalmayıp, volkanın yerleşimin refahındaki önemini de yansıttığına pek şüphe yok.

Benzer şekilde, şehir ve volkanın resmi Çatalhöyük'ün işlevsel ve ekonomik gelişiminin bir ölçütü sayılırken, yerleşimde bulunan diğer sanat eserleri açıkça

²⁷ A.g.e., s.131, 209.

²⁸ Soja, 2000, s. 30-31.

²⁹ Mellaart, 1967, 59, 60. levhalar.

sembolik, hatta ruhani önem taşımakta. Çeşitli hayvan çizimlerinden anlaşılan şu ki, göçebe avcı-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçiş, bitki ve hayvanların sadece ehlileştirilmesini değil, aynı zamanda yabanın ev içine sokularak kontrolü suretiyle sembolik anlamda da ehlileştirilmesini gerektirdi.³⁰ Bu özellikle, Çatalhöyük insanlarının evlerine yerleştirdikleri yaban imgeleri arasında önemli yer tutan, soyu tükenen yabanöközlerinin soyuna mükemmel bir örnek teşkil eden boğaların başları için geçerli.

Mellaart'ın gün ışığına çıkardığı 139 yaşam alanının çeyreğinden fazlasının dini amaçla veya törensel olaylar için kullanıldığı anlaşıyor. Boğa tasvirlerinin saygın bir önem kazandığı bu alanlar, odanın bir köşesindeki ya da sonunda-ki bir platform ya da alçak duvarlarla ayrılıyor. Boğa kafatası ve boynuzları çoğu zaman sütunların üzerine oturtuluyor ya da kerpiçten bankların üzerine de yükselen sıralara yerleştiriliyor; diğer yerlerde ise özenli duvar resimlerine konu oluyor ya da kille şekillendirilmiş başları duvarlardan uzanıyordu. Başların bazıları, boynuzlar arasındaki geniş aralıklardan anlaşıldığı kadaryla oldukça iri, diğerleri ise daha doğal boyutlardaydı. Çoğu karmaşık geometrik desenlerle boyanmış ve üzerlerine gerçek boynuzlar yerleştirilmişti. Mellaart'a göre, dokuzuncu bin yıl ile sekizinci bin yılın geç dönemleri arasında ait aşağı katmanlarda, sunakların (böyle adlandırılıyordu) dekorasyonu için belli kurallar gözetilmekteydi: Boğalar- yabanöközlerinin anavatanı olan Toros Dağları'na³¹ bakar şekilde- sadece kuzey duvarlarında bulunurdu.

Çatalhöyük'teki evlerin belli köşelerini süsleyen imgeler arasında boğanın egemen konumu, bunları ehlileştirilmiş yabanın kent ortamına taşınmasındaki önemini pekiştirir, fakat özenle düzenlenmiş bu alanların tek özelliği bu değildir. Oraya insanlar da gömülmektedir (sitenin derinlerinde arkeologların erişebildiği kadaryla, bir mezar sırasında 64 adet); cesetler sıkıca bükülüp, genellikle bir kumaş ya da kefene sarılıyordu. İskeletlerin ön incelemeleri geleneksel gömülerin, geniş ailelerin pek çok kuşağı kapsadığını göstermekte ve DNA analizlerinin Çatalhöyük'ün toplumsal yapısına yönelik önemli sorulara cevap bulacağı umuluyor. Örneğin eğer DNA'ları, gömü düzeninde kızların kızlarının kızlarını tanımlarsa, bu toplumun matrilokal ve muhtemelen kadınlarca yönetildiğini ortaya koyacaktır. Eğer oğulların oğullarının oğulları teşhis edilirse, patrilokal olduğu, yani kadınların diğer ailelerden evlilik vesilesiyle alındığı görülür.³²

Çatalhöyük'te ölümleri evlerinin içine, yabanın ehlileştirilmesini temsil eden sembollerle süslenmiş platformun altına gömerek, şüphesiz önceki kuşak-

³⁰ Ian Hodder, alıntı: Balter, 1998, s. 1445.

³¹ Mellaart, 1967, s. 104

³² Çatalhöyük Yerleşimi El Kitabı (tarihsiz), s. 22.

lara bağlılıklarını ifade etmekteydiler. Ne de olsa evlerin koşulları kısıtlıydı. İnsanlar bir dirsek mesafesindeki yerin altında yatan atalarıyla beraber yaşıyor, yiyor ve yatıyordu. Bu derece yakınlığın, yaşayanları kötü ruhlardan koruma amacına yönelik olabileceği ileri sürüldü, ya da üzerlerindeki platformda asılı boğaların arasında gerçekleştirilen ayinler, ölümlerin olumlu ve iyileştirici güçlerine başvurmak için bir yöntem de olabilirdi.³³ Bunlar şimdilik spekülasyon konuları. Kesin olan şu ki, üzerinde yaşanan zeminin altına gömülü ataları, yaşayanlara topraklarında kuvvetli bir hak iddiası kazandırıyor. Mezarlıklar kutsal mekânlardır. Gerçekten de, bir yere sadece ölümler temelli yerleşirler. Toprak mülikiyetinin temelleri belki de burada yatmaktadır- hiç kimse bir ailenin, ölümlerini gömdüğü toprak üzerindeki mülikiyet hakkından kuşku duymazdı.

Bununla beraber, bir kişinin Çatalhöyük'te yaşamaya ne kadar hakkı varsa da orada doğan herkesin de orada öldüğü bir gerçektir. Nesiller boyunca, bin yıllık bir süreçte gelişen bir topluluk, doğal olarak aynı zamanda besleyebileceği ve barındırabileceğinden daha fazla insan üretti. Nüfus fazlasının -bireyler ve bir bütün olarak ailelerin- ayrılmaktan başka çaresi yoktu. Kimi yeni köyler kurdu ya da var olan diğer köylere yerleşti (bölgede diğer yerleşimlerin arkeolojik bulgularına rastlandı, fakat bunların tamamı Çatalhöyük'e göre son derece küçük-tü), diğerlerinin avcı toplayıcı hayata döndüğüne kuşku yok, ancak aralarında öyleleri vardı ki, yiyeceklerini toplamak ya da yetiştirmek zorunda kalmadan hayatlarını idame ettirecek bir yeteneğe sahiptiler.

İşte burada, bir şehir olmasa da Çatalhöyük'e şehirlerin tarımından önce geldiği yolu görüşü destekler bir nitelik kazandıran konulara değinmeye başlıyoruz.

Öncelikle, varlığının uzunca bir döneminde Çatalhöyük'ün fazla sayıda, son derece becerikli sanatçıya, zanaatkâra, imalatçıya (muhtemelen, tüccara da) ev sahipliği yaptığını hatırlamamız gerekli. Bunlar, bilinen ilk kumaş ve halı dokumacılarını, ilk çömlekçileri, ilk tahta yontma ustalarını, ilk metal işçilerini, kılıç, ok başı ve ayna üretebilen bir çakmak taşı ve obsidyen kırma endüstrisini kapsıyordu. Bu çalışanların en yeteneklileri becerilerinde yüksek uzmanlık sergilemekte; ortalama bir köylünün asla üretmeyi başaramayacağı, fakat gerektiği üzere, vereceği yiyecek karşılığında edinmekten memnun olacağı kalitede mallar yapmaktaydılar.

Söyle bir varsayım tabii ki mantıklı; bütün yıl boyunca tam zamanlı çalışacak zanaat uzmanlarına yetecek miktarda yiyecek fazlasını hiçbir köy tek başına üretmiyor olsa da (bir yılda üretilcek zanaat ürününü de kullanamazlardı

zaten), muhtemelen birkaç köy birleşerek zanaatçıların her köyde kısa sürelerle sırayla konaklamasına yetecek miktarı biriktirebiliyordu. Böylece kısa zamanda, çeşitli işlerini civar köylerde satan sürekli bir seyyar zanaatkâr trafiği oluşmuş olabilir.

Seyyar zanaatkâr erbabı barınak ve akraba güvenliğini kesin olarak terk ettiğinden, kendilerini güvenceye almak için zanaat grupları oluşturmak gibi düzenlemelere gittiklerini düşünebiliriz. Şüphesiz, çocuklar ebeveynlerine yardım ediyor, erken yaşta baba mesleğinin sır ve hünelerini ediniyorlardı; böylelikle çömlekçiler, metal işçileri, dokumacılar, yapı ustaları, marangozlar, tüccarlar gibi farklı kastlar gelişti ki, bunların kazandığı ekonomik bağımsızlık köy güvenliği ve akrabalık ilişkilerinin yerini tutacak makul bir araç olmaktan öte, onları insanlığı milyonlarca yıl doğal çevresine bağımlı kulan yiyecek üretimi zorunluluğundan da kurtardı.

Kendi üretim araç ve gereçlerini yapma zorunluluğundan kurtulan çiftçiler, tarıma daha çok enerji sarf ederek kendi uzmanlık alanlarında daha yüksek beceri elde edebildiler. İhtiyaçları olan iş gereçlerinin karşılığı olan ürün fazlasını sağlamak için aralıksız çalışabiliyorlardı.

Yeni ve devrimci bir toplum düzeni geliyordu – sonu şehirlerin kurulmasına varacak bir düzen. Zanaatkarların ürünlerine yönelik kritik bir talep eşliği aşıldıktan sonra, onlar da seyyar hayat tarzlarını terk edebiliyorlardı. Her bir zanaatkarın köylere yapacağı bağımsız ziyaretlerin yerini, zanaatkarların bir arada, daimi olarak yerleştikleri ve her çeşit ürünün her zaman herkese açık olduğu mekânlar alabiliyordu. Ve köylüler buralara gelirdi. Açıkçası, bir çapaya ya da çömleğe ihtiyaç duyduğunda bir çiftçi, zanaatkarın ferdi ziyaretini kollamaktansa, kendisi bir defada bir yerden bunları edinmeyi tercih edecekti. Diğer taraftan zanaatkarlar da, seyyar iş düzeninin imkân verdiğinden daha geniş stoklar edinecek ve daha bol mal çeşidi arz edilecekti.

Bir kez teklendi mi, bu düzenlemeler zanaat topluluklarına yeni uzmanların da katılımıyla, zanaat ürünlerin ticaretinde uzmanlaşan tacirlerin yetiştirilmesiyle ve iş idaresi yeteneğine sahip kişilerin, herkesin yararı için toplumun hangi şekillerde organize olabileceğini göstermesiyle kendini sürdürür hale gelecekti. Buna sembolizmin her daim mevcut gereklerini de ekleyin; inanç, tören ve de yayılan dükkânlar, evler, tapınak ve kamu binaları öbekleri kısa sürede bir şehre dönüşecektir.

Bu senaryodan çıkan sonuç,³⁴ ilk şehirlerin doğrudan, zanaatkarlarını ve üretken olmayan diğer bireylerini beslemeye yetecek ölçüde artık üretim yapı-

bilen tarım topluluklarından türemediği yönündedir. Bu genel görüşün aksine,³⁵ şehirler her zaman civar bölgelerin tarımsal fazlalatıyla *varlıklarını sürdürmüş* olsalar da, bunun sonucu *oluşmadılar*. Aslında bu gidiş tersine döndürüldü: Fazladan tarımsal üretimi hızlandıran, şehirlerin kuruluşuydu. Şehrin ve kent hayatının, hem kavramsal anlamda, hem de bu kavramsallığın fiziksel belirliği açısından temelini atanlar çiftçiler değil, birbirlerine görece eşit zanaatkâr, tüccar ve yönetici gruplarıydı. Düzenli olarak ihtiyaç fazlası üretim gerçekleştiren karmaşık tarım toplulukları ve yoğun tarım, şehirlerin bir sebebinden çok, sonucu olarak sonradan geldi.

Bu varlık düzeninde Çatalhöyük, insanlığı göçebe avcı toplayıcı hayattan şehirlerin kuruluşuna ve kentliliğin benimsenmesine varıran gelişmelerin önemli bir noktasını temsil eder. Bir başlangıçtır. Peki, hikâye buradan nereye varır? Aslında, Çatalhöyük'te Sümer'deki ilk gerçek şehirler arasında Mezopotamya ovasının coğrafyasını ve zamanı aşan doğrudan bir bağlantı iddiası biraz zorlama olsa da, Çatalhöyük'te başlamış olan gelişmelerin bölgeye yüz yıllar boyunca ağırdan sızmış olduğu bir nüfuz sürecinden bahsetmek mümkün. Ne de olsa Sümer'in sosyal, ekonomik ve çevresel koşulları şehirlerin yükselişini benzersiz şekillerde desteklemekteydi. İleri gelen bir yetkili şöyle yazıyor: "... Şehirliğin gelişiminde Eski Mezopotamya Ovası'ndakilerden daha etkin koşullar hayal edebilmek zor."³⁶

34 Burada görüldüğü haliyle senaryo pek çok yazarın fikirlerinden yola çıkar, en çok da Childe'in, 1950; Soja'nın, 2000; ve Jacobs'un, 1970

35 Bkz. diğerleri ile beraber, Maisels, 1990
36 Adams, 1981, s. 141.

3 NEREDE BAŞLADI?

Mezopotamya'nın verimli alüvyonlu toprakları ve sulama kaynağı olan nehirleri, dünyanın ilk gerçek şehirlerinin yükselişine destek oldu. Doğal çevre ihtiyaçları karşılamaya elverişli olduğundan, şehirler hızla gelişti. Ekonomik ve toplumsal düzen buna paralel bir gelişme göstererek, şehri insan ilişkilerinin tam merkezine yerleştirdi. Şehirler kısa sürede toplumsal, kültürel ve doğal tabloya egemen oldular.

Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu tarihi su yolları arasında kalan ve bugünkü Irak topraklarında bulunan Mezopotamya, dünyanın ağırlıklı olarak kenteleşme sergileyen ilk topluma ev sahipliği yaptı. Orası, sakinlerince Sümer olarak bilinen bir 'şehirler diyanı' idi.¹ Kenteleşme 7000 yıldan daha eskidir. Başlangıcından bin yıl sonra, kuşkuyla yer bırakmayacak nitelikte düzinelerce kent resmen mevcuttu – bazıları oldukça küçüktü, ama çoğu 40 hektardan geniş bir alanı kaplamaktaydı. Nüfuslarını arkeolojik bulgulardan anlamamızın olanacağı yok, fakat ikna edici tahminlere göre² 4000 yıl önce Sümer'de yaşayan insanların yüzde 90'ı şehirlerde oturuyordu. Bunlardan biri Babil'di ve 2500 yıl önce dünyanın en büyük metropolü burasıydı. Büyük İskender Babil şehrini dev imparatorluğunun başkenti yapmayı planlıyordu, fakat rüyasını tamamen gerçekleştirmeden bu şehirde öldü.

Sümer, Bereketli Hilal olarak anılan bölgenin doğu ucunda uzanır; bura da arazi bile Fırat'ın (ve Dicle'nin) bir eseridir. Bu nehirler (ve onların ataları) milyonlarca yıldır Arabistan Kalkanı* ile Zagros Dağlarının sarp yamaçları ara-

1 Adams, 1981, s. 250

2 Leick, 2001, s. Xviii.

* Günümüzde Suudi Arabistan bölgesinin jeolojik klasmanında, Arap Yarımadası'nın batı tarafında 1.800 km uzunluk ve 700 km genişliğindeki bölgeye verilen ad. (ç.n.)

sındaki hendeği düzenli olarak yaylalardan taşıdıkları alüvyonla doldururlar. Ortaya çıkan arazi, derin verimli topraklarla bezenmiştir ve o kadar düzdür ki, kıyıda 500 km içeride bile Fırat deniz seviyesinin ancak 20 m üzerine çıkar.³ Nehirler bu yumuşak eğimden aşağı menderesler oluşturarak ağır ağır akarlar ve bahar selleriyle yataklarından taşınca yeni kanallar oluştururlar. Toprak kolayca işlenir; nehirlerden arazilere suyu sevk edecek sulama kanalları açmak hiçbir zaman aşırı çaba gerektirmemiştir.

Fırat sularının, Güney Mezopotamya'nın sulak ovalarına sunduğu tarım ve yerleşim olanakları, dünyanın ilk şehir medeniyetinin temellerini oluşturur. Uzunluğu bir tarafa, hiçbir nehir insanlık tarihinde bu kadar önemli bir role sahip olmamıştır. Toprağı işlemek için ihtiyaç duyulan insandan çok daha fazlasını doyurabilecek miktarda besleyici yiyecek garantisi nüfusun her yıl biraz daha artmasına neden olmuş, insanoglu, yapısında olan uyum yeteneğini yaratıcılığıyla birleştirerek yeni durumu değerlendirmeye ve yönetmede etkin yöntemler geliştirmiştir. Batı kültürünü tanımlayan ekonomik eylemlerin, toplumsal geleneklerin, siyasetin, dinin, idari yapının, edebiyat ve sanatın köklerini Fırat'ın suladığını söylemek pek de abartı sayılmaz.

... Bir şehir yapılmamıştı, canlı bir varlık konmamıştı

oraya.

Yerlerin tümü denizdi.

O zaman Eridu yapıldı, Esagila kuruldu,

O, tanrıları, Amunaki'yi, eşit yarattı.

Kutsal şehir, gönül neşelerinin meskeni derler ona,

ağırbaşlılıkla,

Marduk su yüzüne sazdan iskelet kurdu.

Toprağı yarattı ve onu iskelet boyunca döktü.

Tanrılar gönül neşelerinin meskenine yerleşsinler diye,

insanoğlunu yarattı.⁴

Eski Sümerler için şehir, dünyanın merkeziydi. Yaratıcı Marduk, ilk şehir Eridu'yu, Babil'in tapınakları Esagila'yi, mevsimsel göletlerin ve alüvyonlu ovaların değişken su yolları üzerinde kupkuru duran tümseklerin üzerine kurmuştu. Şehirler aslen dengesiz bir doğal ortamda sabit istikrar noktalarıydı ve insanoğlunu kendisine hizmet etmek üzere yaratan tanrıların da eviydi. Şehir olmadan

hiçbir şey var olamazdı. Burada insanlar tapınakların, evlerin ve bahçelerin arasında, vahşi doğanın tehlikelerinden korunabilecekleri bir sığınak, yeterli yiyecek ve içecek, akra ve arkadaşlığın getirdiği konforu buluyorlardı. Şehir hayatı medeni hayatı. Sümer inancına göre Cennet bir bahçe değil, bir kenti üstelik. İnsanlığa sonuza dek yasaklanmış olan kutsal kitaptaki versiyonunun tersine, bu Cennet insanların var oluş sebebi olarak yaratılmıştı. Ve sakinleri, şehirlerinin tanrılarıyla ilişkilerini ahenk içinde yürütebildikleri sürece refah ve mutluluk içinde yaşıyorlardı.

Mezopotamya'nın sulak ovalarına ilk yerleşenlerin dağınık göçebe avcı toplayıcı gruplar olduğu biliniyor, ama yaklaşık 7500 yıl önce, önemli sayıda insan da ekinlerini ekıyor, arazilerini suluyordu.⁵ O dönemde yerleşimler küçük ve ovaların bataklıklarla birleştiği, balık ve avlağın daha rahat bulunabildiği güneyde kümelenmişti. Kuzeyde kalan Çatalhöyük'ün sakinleri gibi, bu insanlar da her iki imkândan da faydalanıyorlar; geleneksel avcılık ve toplayıcılık hünelerini sergilerken, çiftliğin sunduğu yeni fırsatlardan yararlanıyorlardı. Yüzyıllar boyunca, yerleşimlerin ve kanalların konumunu doğal kaynaklar yönlendirmeye devam etti. Değişken kuraklık ve sel düzeni Fırat'ın akışını giderek güneybatı yönüne kaydırırken (bugün nehir eski yatağının 25 km uzağından akmaktadır⁶), insanlar da yer değiştiriyorlardı.

Ne var ki, insan emeği zaman içinde bölgeyi egemenliği altına aldı. Nehirlerin ana kollarından daha uzaklara, sel tehlikesi olmayan bölgelere su taşımak için derin ve kalıcı kanallar inşa edildi. 1980'lerin başında uydu resimleri ve arazi tetkikleri sonucu yeniden çizilmiş etkileyici bir harita, Sümer topraklarını enlemesine ve boylamasına kesen ve yaklaşık 17,000 km² işlenebilir alana sulama imkânı getiren⁷ eski kanallar ağını gösteriyor. Bazı kanallar, yoğun nüfuslu bölgelerdeki ara sokaklar gibi birbirine yakın; diğerleri onlarca kilometre, bir ok kadar düz, boylarınca geniş yerleşimlerin aralıklarıyla serpildiği anayollar gibi uzanıp gidiyor.

Tabii ki haritada görülen bütün kanallar eşzamanlı olarak kullanılmamış. Bazıları diğerlerinden eskiydi ve muhtemelen yenileri kazıldığında kullanımı dışı kalıyorlardı, fakat olağanüstü insan eylemleri karşısında büyülenmemek imkânsız. Bölgede 2,000'i aşkın yerleşim konuşlanmıştı⁸, çoğu oldukça küçük bazılar da şehir denebilecek kadar geniş ve dünya medeniyetinin ilk filizlendiği dö-

5 Adams, 1981, s. 54.

6 A.g.e., s. 17.

7 A.g.e., s. 148. Fırat'ın taşma havzasının merkezinde yapılan yoğun tetkiklerin taban haritası, arka kapak içinde.

8 A.g.e., genel yerleşim katalogu, bölüm 7.

3 Postgate, 1992, s. 6.

4 Heide, 1951, s. 51. Leick'de alıntılanmış versiyonundan alınmış dizeler, s. 1-2.

nemde bu statüyü edinmeye daha yatkındı; bunların aralarında Ur, Larsa, Uruk, Umma, Adab, Şuruppak, Isin, Nippur, Kiş, Ninova ve Babil bulunuyordu.

Bu arada kent toplumu, bir önceki bölüm sonunda şehirlerin temelinde yatağı belirtilen serbest zanaatçı ve tüccar birliklerinden öteye biraz yol almıştı. Pek çok nesil geldi ve geçti; 1000 yıl öncesinde devrim sayılabilecek ekonomik ve toplumsal gelişmeler artık günlük hayatın normlarını oluşturunuyordu. Aile, temel toplumsal birim olarak kaldı, fakat daha geniş çevrelerdeki ilişkiler herkesin statüsünü ve kaderini belirliyordu. Bireyler (ve aileler) karşılıklı tamamlayıcı roller üstleniyor ve böylelikle tümünün refahına katkıda bulunuyorlardı. Gerçekten de, önde gelen bir yorumcu şöyle yazar: "İlk şehirler, bir organizmanın bütününi oluşturan hücreler arasında olduğu gibi, bütün üyeler arasında etkin birbirini tamamlama ve karşılıklı dayanışma temelli bir organik birliğe en yakın durumu betimlemeler".⁹ Bir diğer deyişle, şehirler geliştiler çünkü sakinleri beraber çalıştılar. İşbirliğine yönelik çaba belli ki bilinen en eski şehirleri bir arada tutan zamktı ve bugün de önemini yitirmiş değil.

Bununla beraber şehir, her ne kadar bireylere ortak çaba ve işbirliği karşılığında daha yüksek güvenlik sunsa da, şehir yerleşimcileri sıkça serbest seçmelerini kaybetme sıkıntısına da maruz kaldılar. Bazıları diğerlerinden daha fazla. Sümer toplumu örneğin, yapsal anlamda bölünmüştü – bir ucunda dini liderler ve yöneticilerin, ortasında itişip kakışan zanaatçılar, tüccarlar ve çiftçilerin, öbür ucunda da kölelerin durduğu, ödül ve vazife üzerine kurulu terazi üzerinde duruyordu. Kölelik Sümer ekonomisinin ve toplumunun temel ögesi idi. Bütün hanelerin bir ya da daha fazla kölesi vardı, ve bazı büyük malikânelerde hane başına 10 ya da 20 tanesi –kadın ve erkek– bulunuyordu. Çocukları olursa ev sahibinin malı oluyordu. Köleler, miras ve hane hesapları gibi belgelerde mal varlığının yanı sıra listelenirdi; mal varlığının kaydedildiği tabletlerde, satış belgelerinde, hukuki meselelerde ve hatta komşuların haberleşme notlarında bile defalarca bahsi geçer:

... sana talimat vermiş olduğum kölemiz ile ilgili olarak İbi gelip bana sormadan o köleyi dışarı bırakabilir. [Onun] üzerine boyunduruk tak ve sana bıraktığım bakır şeridi onun üzerine tak. İbi'nin [kadın] hizmetçisi Beletum'u çağır ve de ki: 'Etiyum dönene dek köle sana emanettir. Köle kapıdan dışarı çıkmamalı. Gözün üzerinde olsun ve canı da sıkılmasın.'¹⁰

⁹ Childe, 1950.

¹⁰ Bu ve takip eden paragraflardaki kölelik hakkındaki detaylar Postgate'den alınmıştır, 1992, s. 107.

Kaçmaya yeltenen köleler hakkında kayıtlar bulunmuştur, kanun maddeleri köle kayının, kamu ilanı ile duyurulmasını şart koşuyor ve vatandaşları, kaçakları yetkililere teslim etmeyle yükümlü tutuyordu.

Köleler savaş ve yağmalar sırasında ediniliyor veya köle ticaretinde uzmanlaşmış tüccarlardan satın alınıyordu (bir ara Mezopotamya'nın doğusundaki dağlardan getirilen köleler özellikle popülerdi), şüphesiz nüfusları, 6000 yıl önce gerçekleşen bu son derece seri ve külelel ilerleme sürecine ve daimi yerleşimlere, iki anahtar bölgede –Uruk ve Nippur– katkı sağladı. Bu sıralarda Sümer'in nüfusunun 200 yıldan kısa bir süre içinde on misli artmış olması olası görünüyör,¹¹ ve bu artış sonraki yüzyıllarda da devam etti. Bu artışın kent merkezlerinde görülmesi anlamlıdır, yaklaşık 4500 yıl önce bölge nüfusunun yüzde 80'i büyük şehirlerde toplanmıştı.¹²

Sümer şehirlerinde yaşayan insanların günlük yiyecek tüketimi muazzam miktardaydı. Değişik kaynaklardan derlenen istatistikler, 40.000 nüfuslu bir şehrin, bir günü için 3 ton arpadan biraz fazlasını sağlaması ve dağıtımını düzenlemesi gerektiğini gösteriyor.¹³ Ama elbette arpa tek yiyecek değildi (ve sadece ekmek olarak tüketilmiyor, mayalanmış tahıldan bira da imal ediliyordu). Palmiye korularından hurma, bağlardan kayısı ve üzüm, şehir bahçelerinden fasulye, bezelye gibi sebzeler ve yulıktı miktarda da soğan geliyordu. Sümer toplumlarında yiyecek tedarikine yönelik düzenlemelerin ölçeğini ve karmaşıklığını açıkça çıkaran binlerce kil tablet arasında bulunan, seçkin bir tüccara ait kayıtlar 150.000 demetlik bir soğan siparişini içeriyor.¹⁴ Sümercede bahçenin karşılığı –nın "ki-sum-ma" yani "soğan yeri" olmasına şaşmamalı.¹⁵

Sümerler, işledikleri bölgenin iklim açısından yenilir mahsul üretimi için tamamen elverişsiz olmasına karşın, çok başarılı çiftçilerdi. Şimdi olduğu gibi yağışlar o zaman da yetersizdi ve çoğunlukla, pek seyrek olmayan öldürücü donların görüldüğü ve düşük ısıda yoğun yağışların dahi ürün gelişimine pek katkı sağlayamayacağı kış aylarında görülmüyordu. Ortalama öğlen ısısının 40°C'yi aştığı ve 50°C'lik sıcakların da görülmemiş şey olmadığının yaz ayları süresince, yağmurun izinden ötesi yoktu. Çöl sınırında, zor bir ortamdı. Yerel bitki örtüsü seyrek, fakat Sümerler kanallarıyla Fırat'ın sularını araziye taşıdılar ve çölü bir ekmek sepetine dönüştürdüler.

Yaklaşık 4000 yıllık bir Sümer metni, tahılların Mezopotamya'daki fevkalade

¹¹ Adams, 1981, s. 69-70.

¹² A.g.e., s. 244.

¹³ A.g.e., s. 85-6, 146.

¹⁴ Renger, 1991, pp. 201-2.

¹⁵ Adams, 1981, s. 86.

¹⁶ A.g.e., s. 12.

de önemine dair bir öngörü sunmakta. "Çiftçinin Talimatnamesi" başlıklı, Mayıs ve Haziranda arazilerdeki su taşkınlarıyla başlayıp, takip eden Nisan ve Mayıs'ta yeni kaldırılmış hasatın elenmesiyle sona eren yıllık tarım etkinlikleri sırasında, rehberlik sağlama amacıyla bir babanın oğluna hitaben hazırladığı bir broşür. Detayına bakıldığında, talimatlar Sümer etkinliğinin etkileyici bir göstergesi.. Bazı alıntılar aşağıda:

Yabani otları kesip arazinin sınırlarını belirledikten sonra, ince bir çapayla tekrar tekrar zemini hizala... Yassı çapayla ökünün izleri silinsin.

Aletlerin hazır bulunmalı.

Sabana koşulan öküzün bir yedeği olacak... Her sabanın bir yedeği olacak.

Bir sabanın işi [yaklaşık 65 ha]. ama eğer aleti [yaklaşık 52 ha'da] inşa edersen/yaparsan işin güzelce görülmüş olur...

Ninda eninde [yaklaşık 6 m] sekiz tane oluk aç, tahlı daha yakın açılmış oluklara yerleşecektir. Araziyi tohum ekme sabanı ile işlemen gerektiğinde, gözünü tohumları brakan adamdan ayırma. Tane iki parmak derine düşmeli. *Ninda* başına bir *gij* tohum koymalsın [yaklaşık 3 ml/m].¹⁷

Böylelikle, görece yakın zamana dek tohum taneleri Avrupa'da ve diğer yerlerde olduğu gibi toprağa saçılmıyor, sabanın arkasına illeştirilmiş bir huniden, toprakta düzenli aralıklarla açılmış oluklara tane tane bırakılıyordu. Çiftçiler arazilerinin büyüklüğünü net olarak biliyorlardı, kaç tane oluğun sabandan geçirileceği ve tohumların arasındaki mesafe gibi bilgiler; belli bir arazinin işlenmesi için tam olarak ne kadar tohum, işgücü ve zaman gerektiğinin hesabını ortaya koyuyordu. İşçilerin yiyecek ve öküzlerin yem masrafları da genellikle bu hesaplara katılıyordu.

Çiftçiler bazen tohumlama oranı ve sıraların arasındaki mesafeyi değiştire yordu –belki de zaman, emek ya da tohum kıtırdan– fakat her zaman ekilen tohum miktarına oranla en iyi verimi hedefliyorlardı, arazinin yüzey alanına oranla en fazlasını değil.¹⁸ Ve detaylara bu denli eğilerek.

Sümerli çiftçiler etkileyici sonuçlar elde ettiler. Ekilen tohum ağırlığının 76 katı hasat kayıtlarından bahsedilir (karşılaştırsak, feodal Avrupa'da genellikle verim ekinin iki misline kadar düşüyordu).¹⁹ Tahlılı vatandaşlara ulaştırmak daha da fazla buluş ve organizasyon etkinliği gerektiriyordu. Araba ve yük hayvanları belli bir noktaya kadar kullanılıyordu, fakat Fırat'ın suları en etkin ulaşım imkânını

sağlamaktaydı. Hasatın ardından geniş yelkenli gemiler ve mavnalar, muazzam miktarlardaki tahlı kırsal harman alanlarından, özenle depolandıkları şehirlere getiriyorlardı. Örneğin Şuruppak şehrinde, yeraltındaki 4 m eninde ve 8 m derinliğindeki tuğla ile örülmüş silolarda, 20.000 insana altı ay yetecek miktarda tahlı tutulabiliyordu.

Ardından dağıtım meselesine geliniyordu ki, bu öncelikle şehir yetkililerinin ce organize ediliyordu, yine esaslı miktarlar söz konusu idi. Örneğin, 4000 yıl önce Babil'in en parlak günlerinde her nitelikli yetişkin erkek, şehirden ayda 60 litre, her nitelikli kadın ise 30 litre tahlı tayımlı alabilirdi. Sümer topraklarında binlerce şehir sakini bu düzenlemeden faydalanıyordu. Tahlı ücretsizdi, ama bu bedavaya karın doyurma anlamına gelmiyordu. Tayımlı karşılığında insanların şehirce belirlenen işlerde çalışmaları gerekiyordu, muhtemelen çok da çalışıyorlardı. Bununla beraber, takip eden süreçte bu istihkak sistemi bozuldu ve nakde dayalı ekonominin kabul görmesiyle yürürlükten kalktı. Yiyecek için çalışmak yerine, insanlar artık daha bağımsız davranıyorlardı; seçtikleri şekilde çalışabilir ve erzaklarını ücretlerinden karşılayabiliyorlardı.²⁰

Bu arada, tayımdan ziyade, yemek verilen insanlar da her zaman vardı, bazı önemli vesilelerde de herkese açık ziyafetler düzenleniyordu. Düşünün, II. Asurnasirpal, yeni başkenti Kalhu'nun açılış şenliklerinde 69.574 kadın ve erkeği 10 gün boyunca doyurmuştu. Bu muazzam olayda lojistik sorunlarının nasıl çözüldüğüne dair bilgi yok, fakat ziyafet malzemelerinin detaylı bir listesi mevcut: öküz, dana, koyun, kuzu, geyik, ördek, kaz, güvercin kuşlar, balık, Arap tavşanı, yumurta, ekmek, bira, şarap, susam, yeşillik, tahıllar, nar, üzüm, soğan, sarımsak, salgam, bal, kaymak, çekirdek, hardal, süt, peynir, ceviz, hurma, baharat, yağlar ve zeytin.²¹

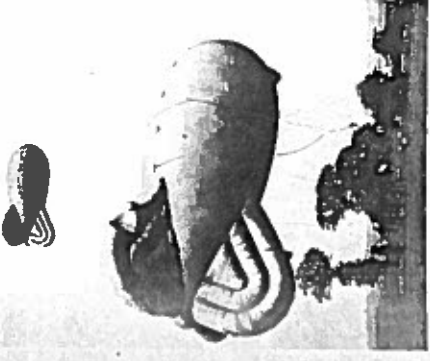
¹⁷ Sümer literatürünün elektronik metin derlemi.

¹⁸ Postgate, 1992, s. 167.

¹⁹ Andrew Gertner, 28 Eylül 2001. Channel 4 TV *Mesopotamia* belgeseli.

²⁰ Van de Mieroop, 1997, s. 151-2, 154.

²¹ Grayson, 1991, s. 292-3. alıntı: Van de Mieroop, 1997, s. 155.

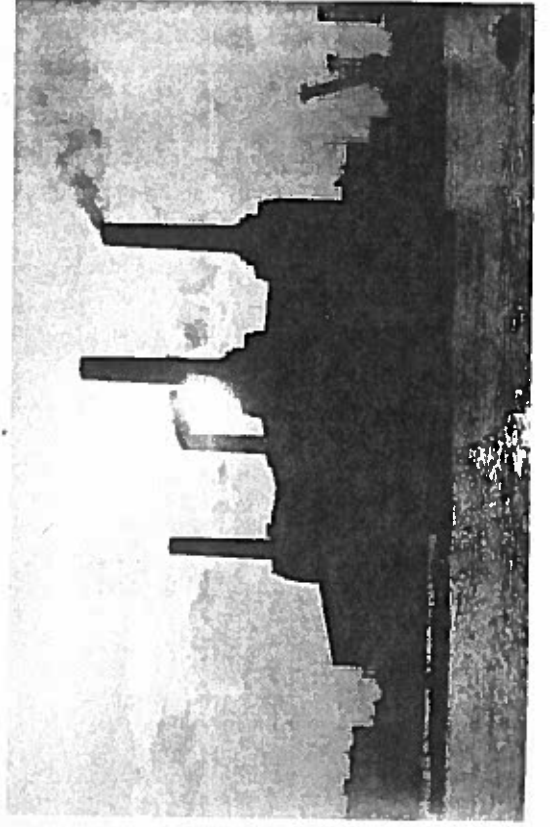

1-2-3

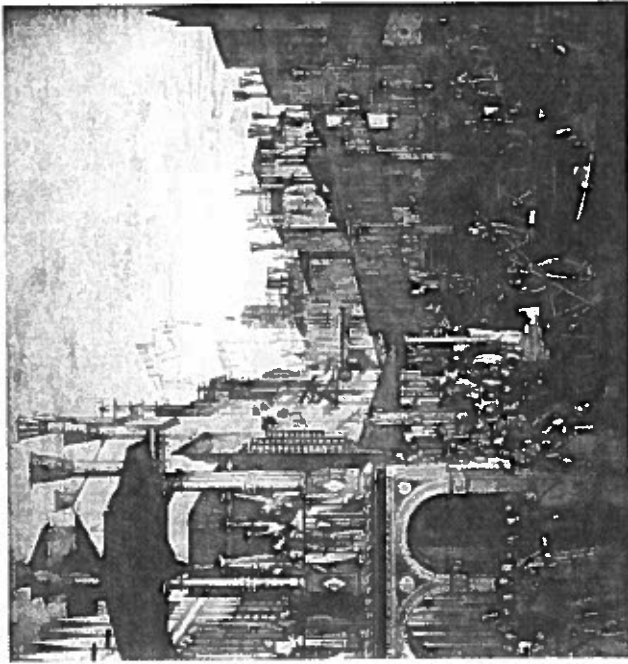
Kişisel manzara. Yazın kışından Londralılar için, şehir hayatının ilk izlenimlerini, savaş koşulları şekillendiriyordu. Baraj balonları (1) gökyüzündeki dostane komşulardı. Kirlilik ve is (2 ve 3) günlük hayatın yinelenen özellikleriydi.

2

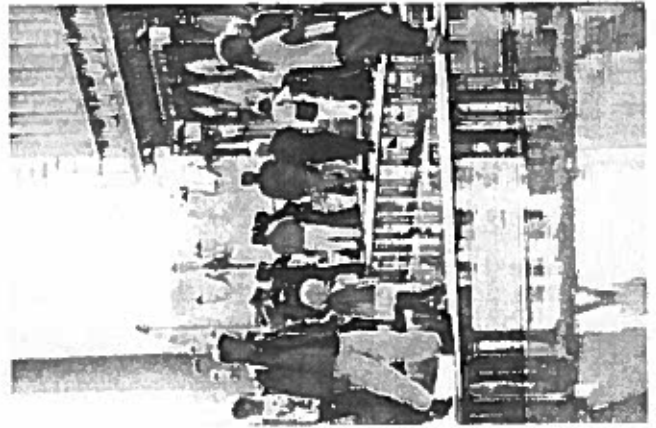

3

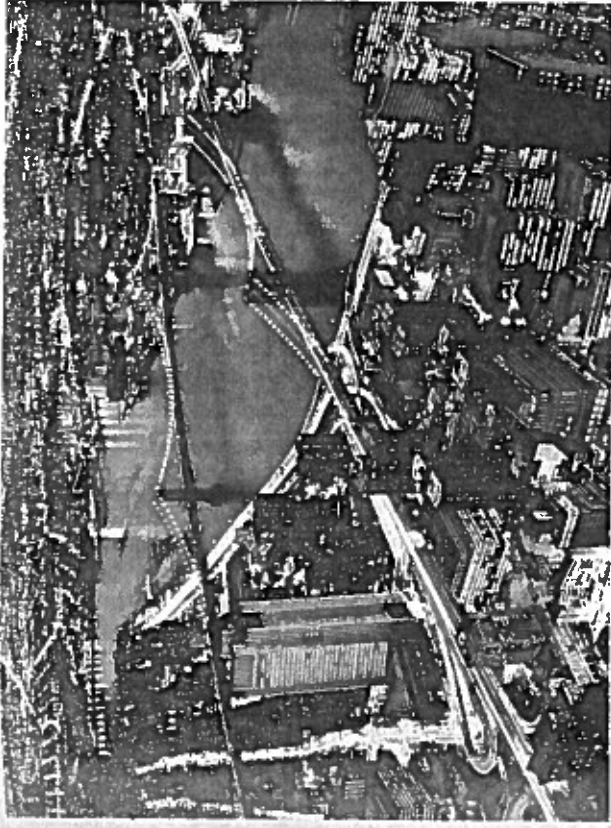

4

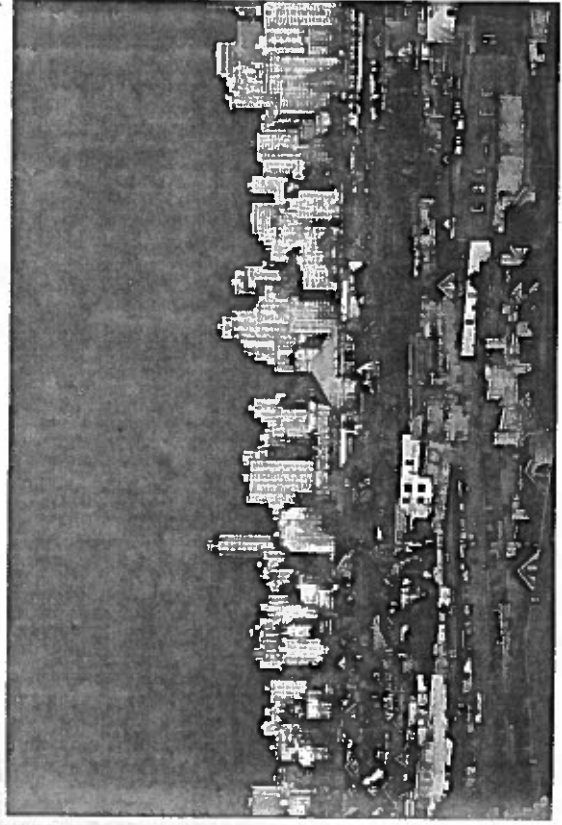
Venedik, Ortaçağda yaklaşık 200000 nüfuslu, hareketli bir ticaret şehriydi (4). Günümüzde her yıl milyonlarca ziyaretçiyi kendine çekiyor. Fakat turistik hizmetlere artık, sular altındaki San Marco Meydanı'nı kat eden yürüme tahtaları da dahil olsa, Venedik sürekli yerleşimciler için cazibesini yitirdi. Şu anki nüfusu 60000

5

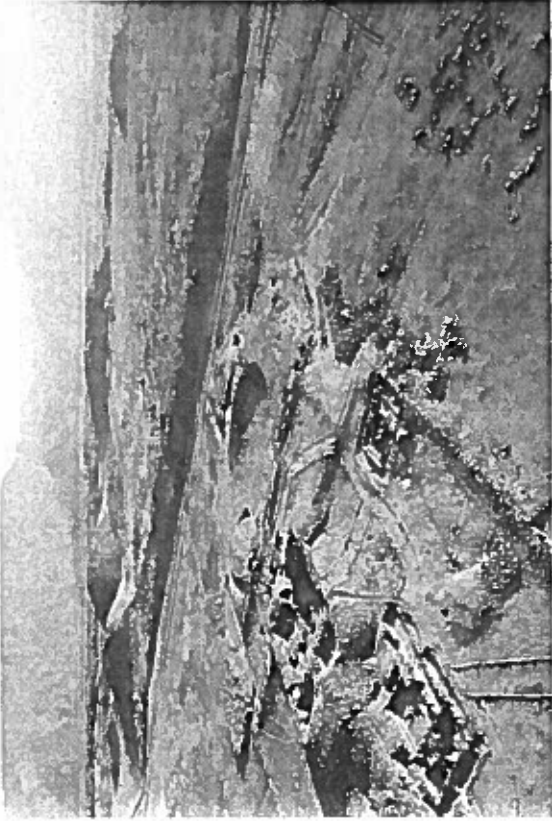

6

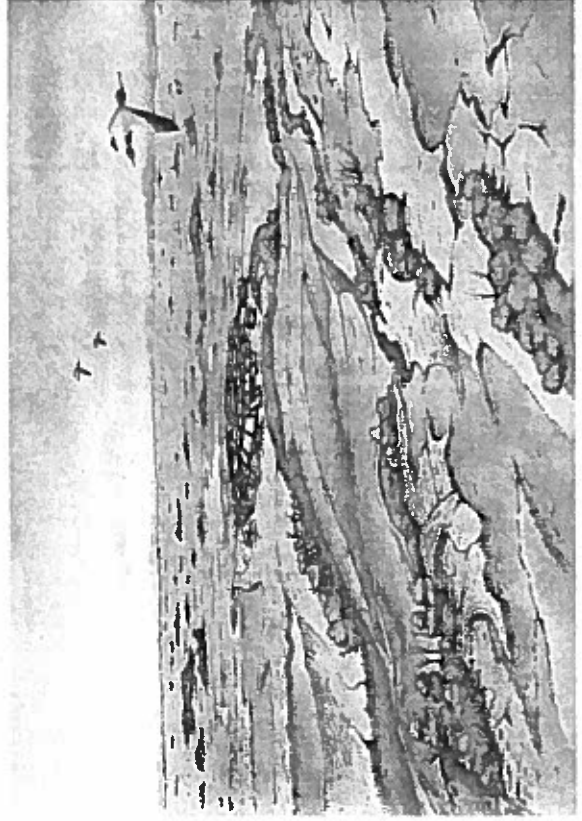

7

Venedik'in aksine, New York (6) ve Vancouver (7) sakinlerinin hayat kalitesi açısından ilk sıralarda yer alıyorlar.

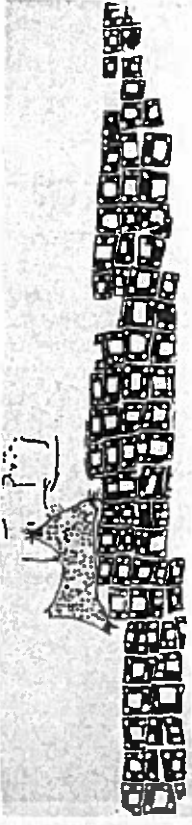

8

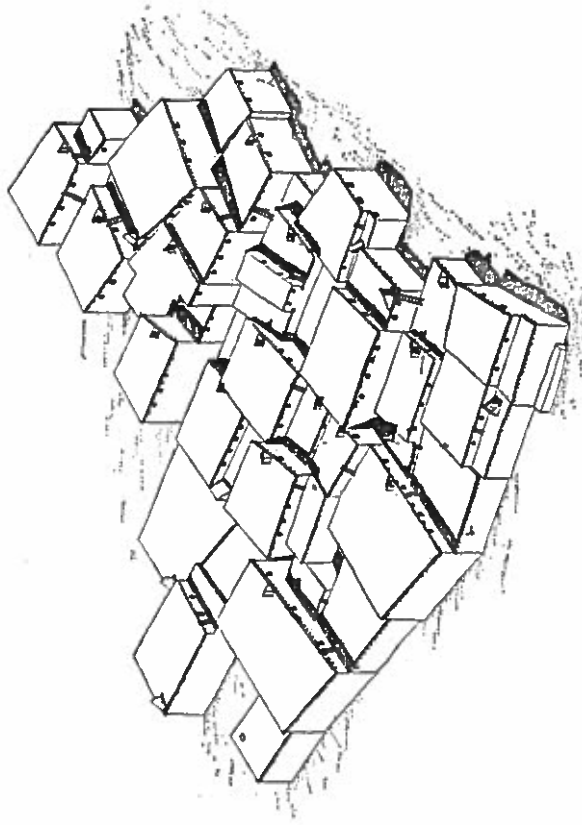
9

Peru'daki Caral (8) ve Türkiye'deki Çatalhöyük (9) gibi dünyanın en eski kent yerleşimleri, sakinlerinin bir yandan avcı-toplayıcı yaşam tarzlarını sürdürürken bir yandan da evleştirilmiş mahsulleri sulayabildikleri yerlerde kuruluydu.

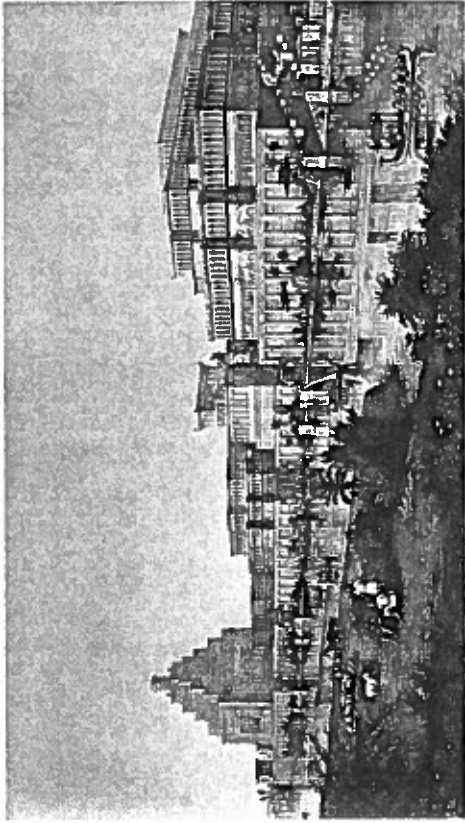

10

11

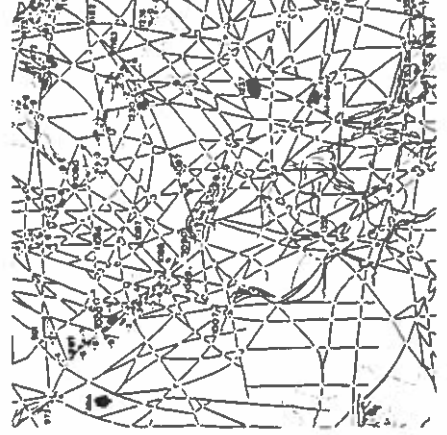
Çatalhöyük İ.Ö. 5700'e kadar, yaklaşık 1000 yıl süreyle yerleşim merkeziydi. İç içe istiflenmiş evlere (11) çatılardaki deliklerden giriliyordu. Bir duvar resmi (10) arka planda patlayan bir volkanla beraber Çatalhöyük'ün planını göstermekte. Bu, 8000 yıl öncesine dayanan, bilinen en eski kasaba ve coğrafya tasviri.

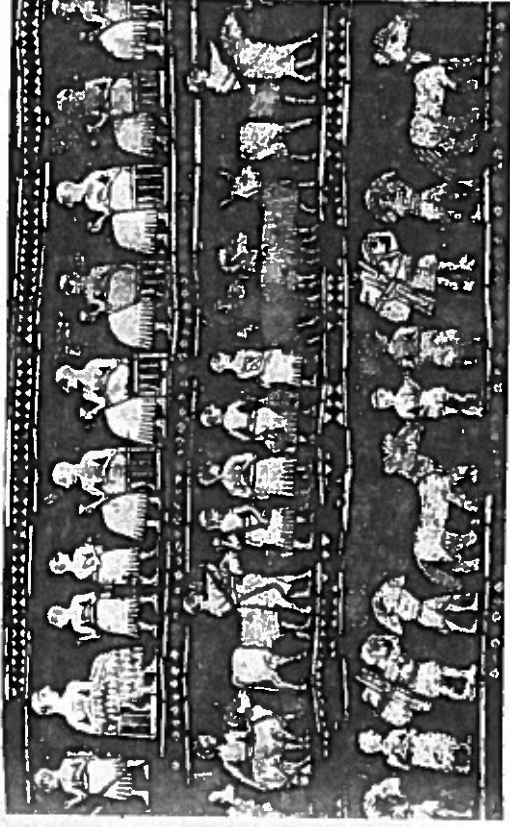
12

Modern incelemelerin (14) ortaya çıkardığı yoğun bir sulama kanalları ağı ile desteklenen tarım ekonomileri sayesinde, dünyanın ilk gerçek şehirleri yaklaşık 6000 yıl önce Mezopotamya'da kuruldu. On dokuzuncu yüzyıl raporları kayda değer bir yeniden yapılanmaya ilham verirken, (12) yirminci yüzyıl kazıları, Orta çağ Avrupa şehirlerinin planlarını andıran ve böyle adlandırılan sokak planlarını ortaya çıkarıyordu (13).

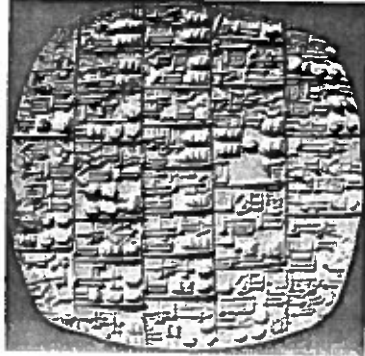
13

14

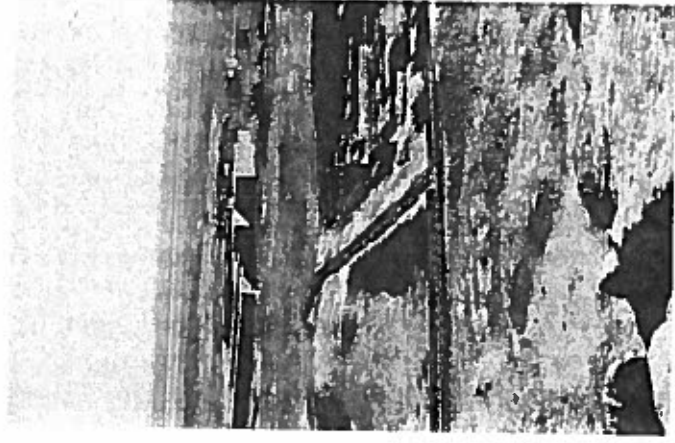

15

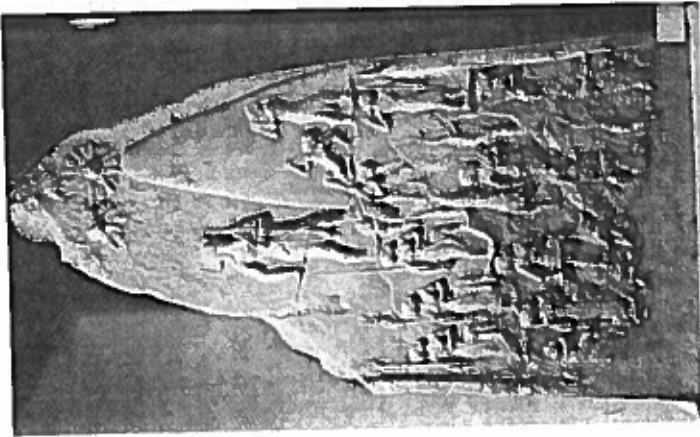

16

Yazılı kil tabletler, eski Mezopotamya'da hayatın tüm yönleri hakkında son derece değerli bilgi kaynakları olmuştur. Çivi yazısı metin 5000 yıldan önceye uzanır, ve dünyanın bilinen en eski yazı biçimidir. Kabuk, taş ve lapis lazuliden oluşan bir mozaik, bir kraliyet şölenine malzeme taşıyan görevlilerin yer aldığı barışçıl bir sahneyi gösterir. Şehirlerin beşinci Mezopotamya 2003'te bir savaş alanına dönüştü.

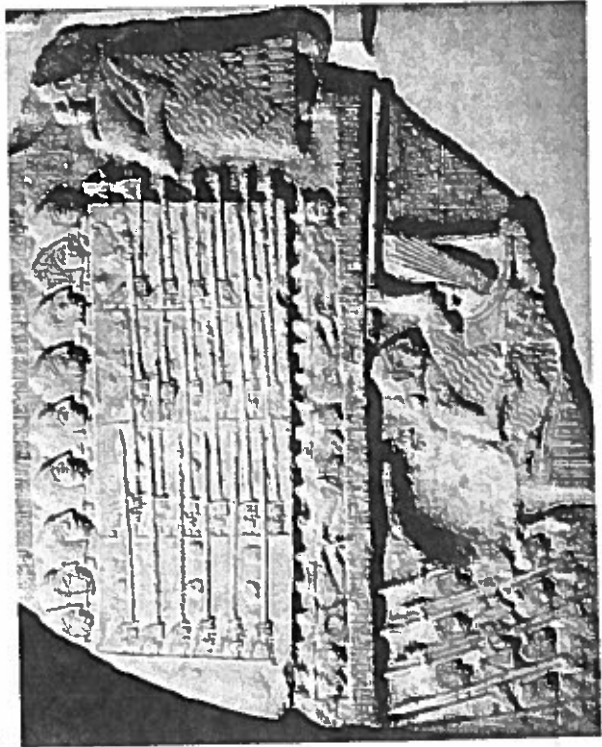

17

18

Savaş, şehirlerin ilk kuruluş
sebeplerinden olmasa da, kısa sürede
tarihlerinin bir parçasına dönüştü.
Sümerli yöneticiler 5000 yıl önce
profesyonel askerlerden oluşan
ordulara sahipti. Zaferi öven (18)
ve kaybedenlerin akbabalara yem
oluşunu resmeden bir anıt (19).

19

4 ORTAK YOLLAR

En eski şehirler binlerce yıl evvel kuruldu. Böylesi bir zaman aralığının, modern şehir yerleşimcilerinin hayat deneyimleri ile eskilerinininki arasında aşılmaz bir mesafe yaratması beklenilebilir. Aslında şehir hayatının -ve insan doğasının prensipleri pek değişmedi. Benzerlikler çarpıcı; farklılıklar ise teknolojinin hayatın pek çok alanına getirdiği kolaylıkların sonucu.

... geniş bir kaba iyice yıka, su ve sütü koyup ısıt. Kuşları kurula... tuzla ve kaba koy. Yağ... isteğe göre *fines herbes* (taze ot) ve yaprağı ayrılmış scdef otu ekle. Kaynayınca dövülmüş prasa, soğan ve sarımsağı [koy]... ve bir miktar temiz su koy.

... iyice temizlenmiş irmiği süte yatır, yeterince emdiğinde, [baharatı bir balık sosu] içinde yoğur ve devamlı yumuşak kalmasına dikkat ederek, hamura ... pişimden kalan dövülmüş prasa ve sarımsağı, sütü ve yağı ekle. Bu karışımı ikiye ayır. Birini bir kaptı kabarmaya bırak. Diğerini küçük ekmekler halinde pişir.

Sütle yumuşamış irmiği yağ, dövülmüş prasa ve sarımsak ekleyerek yoğurmayı sürdür... Kuşları ve garnitürü alacak genişlikte düz, yuvarlak bir kap al. Kenarlarından taşacak şekilde hamurla doldur.

Kenarda bir kaptı duran yoğrulmuş hamuru alıp, kuşlar ve garnitüre ayrılan yer için seçilmiş aynı şekildeki ayrı bir tabağa yay. Önce üstüne nane serp, sonra ince bir kabuk oluşturacak şekilde hamurla kapla. Fırının ön tarafına [yerleştir].

Pişince, kapığı pişirme kabının üzerinden kaldır...

Kuşlar ve bulyonları olunca, prasa ve sarımsağı döverecek ekle... Hamuru